
ÖTÜKEN

TÜRK DEMOKRASİSİNİN SIFIR NOKTASI

AMERİKAN DIŞİŞLERİ BELGELERİ IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

Dr. Efe Sıvış

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1378
KÜLTÜR SERİSİ: 800

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-777-9

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Çalık

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Karakış Basım

Baskı: Dörtel Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
Zafer Mah. 147. Sk. 9-13A Esenyurt-İstanbul
Tel: 0212 565 1166
Sertifika Numarası: 40970

İstanbul- 2019

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Dr. Efe SIVIŞ; 1986 yılında Kanada'nın Vancouver kentinde doğdu. İzmir Amerikan Lisesi'nin ardından Sabancı Üniversitesi Siyasal ve Toplumsal Bilimler bölümünden lisans, Boğaziçi Üniversitesi Avrupa Çalışmaları bölümünden yüksek lisans derecesi aldı. Doktora eğitimini İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde tamamladı.

Sıvış, Nişantaşı Üniversitesi Uluslararası İlişkiler (İngilizce) bölümünde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Üniversitede Türk Dış Politikası, Dış Politika Analizi, Modern Orta Doğu, Küresel Gündem Analizi derslerini veren Efe Sıvış'ın Türk–Amerikan ilişkileri, Amerikan dış politikası ve Türk dış politikasına dair yayımlanmış bilimsel makaleleri bulunmaktadır.

Aynı zamanda T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından desteklenen "Uluslararası Hukukun Beşiği: Anadolu" projesinde araştırmacı olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 13
Giriş 15

BİRİNCİ BÖLÜM

Türk Amerikan Müttefiklik İlişkilerinin Kurulmasında Sovyetler Birliği Etkisi ... 35
Boğazlar Meselesi 36
Türk Sovyet İlişkilerinin Arka Planı 36
Gerilimin Somutlaşması: Rusların Saldırmazlık Antlaşmasını Feshi ve Amerikan Büyükelçiliği'nin Yorumu 45
Gazeteci Burhan Belge'nin Radyo Programının Kaldırılması; İnönü'nün Rus Hassasiyeti 54
Türk Amerikan İlişkilerinin Dönüm Noktası: Rusların 7 Haziran 1945 Tarihli Toprak ve Üs Talepleri 57
Sovyet Tehdidinin Suni ve Taleplerin Uydurma Olduğuna Yönelik Tartışma 71
İngiliz Dışişleri Bakanının Türkiye'ye Açık Desteği 74
İspanyol Basınının Türkiye'ye Desteği 79
Boğazlar Meselesinde Üçlü Final: Potsdam Konferansı 81
İngilizlerin Potsdam Konferansı Öncesi Sovyet Taleplerine Tepkisi 89
ABD ve İngiltere'nin Türkiye'ye İlişkin Politikaları 91
Amerikan Belgelerinde Sovyetlerin Toprak Taleplerini Geri Çekme Teklifi 92
ABD'nin Türk-Rus Savaşı Öngörüsü 93
Amerikalıların Türkiye'ye Desteği: Önce Kayıtsızlık Sonra Aktif Destek 95
Amerikan Savaş Gemisi *Missouri* Zırhlısı, Türk Büyükelçi'nin Cenazesiyle İstanbul'da 111
Amerikalı Profesörün Türk – Rus İlişkilerine İlgisi 115
Amerikalı Diplomatın Gözünden Rus Taleplerinin Türk Toplumundaki Yansımaları 117
İngiliz Dışişleri Bakanından Türkiye'ye İkinci Açık Destek 119
Sovyet Talepleri Karşısında İngiliz ve Amerikan Dış Politikası Arasındaki Farkın Nedeni 121
Kırım Savaşı, Hindistan'ın Sömürgeleştirilmesi, Kıbrıs ve Mısır'ın İşgali 123
Türkiye'nin Ruslara Karşı İyi Niyet Adımları 128
Sovyetlerin Türk Demokrasisine 'Katkısı' 130
Rusların Türkiye'ye Yönelik Sinir Savaşı 132
Sovyetlerin Türkiye'deki Ermenilere Yönelik Provokasyonu 135

Gürcü Profesörlerin Kars ve Ardahan'ı Aşan Toprak Talepleri 137
Sovyetlerin Türkiye'nin Kürt Sorununa İlgileri 139
Amerikalıların ve İngilizlerin Türk-Rus Sinir Savaşına Yönelik Tepkileri 142
Sovyetlerin Türk Hükümetine Verdiği Diplomatik Notalar 143
Rusların İlk Diplomatik Notası 144
Türk Hükümetinin Sovyet Notasına Yönelik Cevabi Notaları 146
Sovyetlerin İkinci Diplomatik Notasına Türklerin Cevabı 148
İngiliz Dışişleri Bakanının Gözünden Notalaşma Süreci 150
Değerlendirme 153

İKİNCİ BÖLÜM

Çok Partili Hayata Geçişte Türkiye'nin İç Siyasetindeki Gelişmeler 159
İkinci Dünya Savaşının Türk Toplumu Üzerindeki Etkileri ve Amerikalıların Değerlendirmesi 159
Amerikan Büyükelçiliği'ne Göre Türk Hükümetine Yönelik Tepkilerin 10 Nedeni 162
Amerikalıların Gözünden Türkiye'de Rejimin Mevcut Durumu 174
Gazeteci Burhan Belge'nin Amerikan Büyükelçiliği ile Görüşmesi 177
Amerikalıların Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişe Yönelik Aldığı Sinyaller 179
Amerikalıların Gözünden Milli Kalkınma Partisi 196
Demirağ'ın Üsküdar'daki Villasında Sürpriz Buluşma: Amerikalı Diplomat ile Yemek 202
1944 Yılı Bütçe Görüşmelerinde İki Muhalif Ses 211
Şirket-i Hayriye'nin Devletleştirilmesi Tartışması 215
Meclis Görüşmelerinin Kamuoyuna Açılması Talebi 215
1945 Yılı Bütçe Görüşmeleri: İlk Demokrasi Vurgusu Adnan Menderes'ten 217
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Amerikalıların Değerlendirmeleri 219
Mecliste İlk Yazılı Demokrasi Vurgusu: Dörtlü Önerge 226
Amerikan Raporlarında Türkiye'ye Gelen Ani Basın Özgürlüğü 230
Gazeteci Ahmet Emin Yalman'a Amerikan Ajanı Suçlaması 232
Birleşmiş Milletler Antlaşmasının Büyük Millet Meclisinde Oylanması 234
Adnan Menderes ile Fuat Köprülü'nün CHP'den İhraç Edilmeleri ve Amerikalıların Değerlendirmesi 238
Dördüncü Ayrılık: Refik Koraltan'ın İhracı ve Amerikalıların Yorumu 242
İnönü'nün 'Çok Partili Hayata Geçiş' Mesajlarının Muhatapları: Önce Amerikalılar Sonra Türkler 243
İnönü'nün Çok Partili Hayata Geçişe Yönelik Türk Halkına Verdiği İlk Sinyal 249
Amerikalılar Çankaya'da: İnönü'nün Muhalefet Vurgusu 252
Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçişi: İnönü'nün Halka Resmen İlan Etmesi 253
Amerikalıların Gözünden DP'nin Kuruluşu 254
Amerikalıların Gözünden DP'nin Programı 261

Amerikalıların Gözünden DP'nin Örgütlenme Süreci 264
DP'nin Dayandığı Seçmen Tabanı 271
Demokrasi Yönünde Uygulamada İlk Adım; Ara Seçimler ve Amerikalıların Değerlendirmeleri 273
Cumhuriyet Tarihinde Bir İlk: Tek Dereceli Yerel Seçimler 278
Amerikalıların Gözünden Demokratların Seçime Katılmama Kararı 279
Rusların, İngilizlerin ve Amerikalıların DP'nin Yerel Seçimlere Katılmama Kararına İlişkin Pozisyonları 284
Amerikalıların Gözünden CHP İçindeki Demokrasi Karşıtı Grup 286
Amerikalıların Gözünden Fuat Köprülü'nün New York Times ile Röportajına Gelen Tepkiler 289
Amerikalıların Yerel Seçimlere İlişkin Analizi 295
Tek Parti Rejiminde Seçimler ve Milletvekillerinin Belirlenmesi 303
Amerikalıların Analiziyle CHP 2. Olağanüstü Kongresi 306
Tek Dereceli Seçim Sistemine Geçiş Sürecinde Türk Siyasetçilerin Amerikan Büyükelçiliği ile Temasları 309
Cumhuriyet Tarihinde Bir İlk: Çok Partili Genel Seçimler 316
Amerikalıların Gözünden Genel Seçim Kampanyaları 318
CHP'nin ve Demokrat Parti'nin Amerikalılarla Paylaştıkları Seçim Tahminleri 329
Amerikan Büyükelçisinin ve Türk Dışişlerinin Sovyetlerden Farklı Tehdit Algıları 330
Seçim Sonuçları ve Yeni Meclisin Profili 332
Seçim Sonuçlarına İlişkin Yayın Yasağı 334
Demokratların Hile İddiaları ve Amerikalıların İlk Değerlendirmesi 336
Amerikalıların Gözünden İstanbul'da Şaibeli Seçim Sonuçları 340
İnönü'nün Genel Seçimlerden Sonra İlk Açıklaması 345
Rus Basınında Genel Seçimler 345
ABD Büyükelçiliği'nin Genel Seçimlere İlişkin Analizleri 348
Büyükelçilik Yorumu: Seçimler Prestijli ve Şerefli Bir Başarı 353
Amerikalıların İnönü'nün Seçimine İlişkin Değerlendirmesi 358
Amerikalıların Saraçoğlu'nun Seçimine İlişkin Değerlendirmesi ve Türk Siyasal Hayatının Geleceğine İlişkin Projeksiyonu 361
Amerikalıların Kaleminden Çok Partili Hayata Geçişin Bilançosu 366

Değerlendirme 374
Sonuç 384

Kaynakça 389
Dizin 402

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
BM	:	Birleşmiş Milletler
BMM	:	Büyük Millet Meclisi
BMGK	:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	:	Demokrat Parti
EAM	:	Ulusal Kurtuluş Cephesi
JPS	:	İngiliz Birleşik Planlama Dairesi
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
MKP	:	Milli Kalkınma Partisi
OSS	:	Stratejik Servisler Ofisi
SF	:	Serbest Fırka
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCF	:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

ÖNSÖZ

Türk – Amerikan ilişkileri, ilk kez tesis edildiği döneme tekabül eden 18. yüzyılın sonlarından itibaren her daim inişli çıkışlı bir niteliğe sahip oldu. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından müttefiklik ilişkisi kuran Türkiye ve ABD arasındaki ilişki; konuya dair yapılan çalışmalarda 'sıkıntılı ittifak', 'çatlak ittifak', 'kırılgan ittifak', 'zoraki birliktelik' gibi isimlerle tanımlandı.

Bir süper güç ile orta büyüklükte bir bölgesel güç arasında kurulan asimetrik ilişki, çoğu zaman iki tarafı da tatmin etmekten uzaktı ve krizlere neden oldu.

Bu çalışmada Türkiye'nin çok partili hayata geçiş süreci, 1945-1946 yılları odakta tutulmak suretiyle tarihî bir perspektifle ele alındı. İki devletin karar vericileri tarafından sırasıyla stratejik ittifak, stratejik ortaklık ve model ortaklık kavramlarıyla anılan Türk-Amerikan müttefiklik ilişkilerinin başlangıç noktası incelendi.

Akademik çalışmaların yanı sıra günümüzde siyaset meydanlarının ve popüler yayınların da konusu olan Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecinin incelenmesi, bazı zorlukları da beraberinde getirdi.

Öncelikle sürecin daha önce birçok yayına ve esere konu olması, bu çalışmayı tekrara düşmeye itebilirdi. Böylelikle evvelce yayımlanmış eserlerin bir biçimde derlenmesiyle oluşan bir çalışma ortaya çıkabilirdi. Bu ihtimali bertaraf etmek ve yeni argümanlar sunabilmek adına Amerikan arşiv belgeleri kullanıldı.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı belgelerinin ilgili döneme ilişkin Türkiye ile ilgili dosyaları incelendi. Amerikan Ulusal Arşivleri (National Archives Records Administration) kaynaklarında bulunan Türkiye'ye ilişkin dokümanlara ulaşmamı sağlayan ve bu konuyu seçmemde beni yönlendiren Prof. Dr. Çağrı Erhan'ın desteği, bu çalışma için hayati önem taşımaktadır. Kendisine teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmanın bir başka zorluğu incelenen dönemin üzerinden yaklaşık 75 yılın geçmiş olmasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle arşiv belge-

lerinde ulaşılan sonuçları teyit edecek bir kişinin bulunması, çalışmanın bir başka zorluğu olarak ortadaydı.

Ne var ki bu zorluk, dönemin başlıca karar vericisi, Milli Şef, Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı unvanlarının tümünü birden taşıyan 2. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kızı Özden Toker hanımefendi ile yapılan görüşmeyle aşıldı. Pembe Köşk'te gerçekleşen bu görüşme çalışmaya önemli bir katkı sağlamış oldu. Bu nedenle ev sahipliği için Özden Toker hanımefendiye teşekkürü bir borç bilirim. Bu görüşme sırasında bana refakat eden İnönü Vakfı Özel Kalem Müdürü Gönül Balcı'ya da teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmada karşılaşılan bir başka zorluk ise, belge sayısının fazla olması nedeniyle bütünlük açısından bir dengenin sağlanması ve gazete arşivleri ile Amerikan arşivlerinin tutarlığının teyit edilmesiydi. Bu zorluğun aşılmasında Prof. Dr. Ayşegül Komsuoğlu'nun uyarıları, katkıları ve tavsiyeleri önemli rol oynadı. Bu nedenle kendisinin emeklerini asla unutamam.

Son olarak bu çalışmanın kitap haline getirilmesini sağlayan ve eseri okuyucuyla buluşturan, başta Ayşegül Büşra Çalık olmak üzere Ötüken Neşriyat mensuplarına teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

İstanbul, Ocak 2019 **Dr. Efe Sıvış**

GİRİŞ